

SIMO MIKKONEN

Historiantulkinnat muokkaavat Venäjää

Historia on perinteisesti nähty sekä yhteiskuntia että yksilöitä muokkaavana ilmiönä. Ihmisellä on tarve määrittää paikkansa menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden ajallisessa ketjussa. Tästä syystä historiaa käytetään runsaasti myös politiikan välineenä. Sen avulla menneisyydestä voidaan rakentaa laajoihin ihmisryhmiin vetoavia kertomuksia.

Kylmän sodan päättyessä historian poliittisen merkityksen katsottiin heikentyvän. Vaikka ei olisikaan Fukuyaman tavoin uskonut historian loppuun¹, yleinen usko liberaalin demokratian ja kapitalismin voitokulkuun oli vahva. Historia nähtiin perinteisesti ennen kaikkea kansallisvaltioiden rakentamisen ja muokkaamisen keskeisenä välineenä. 1990-luvun mittaan kansallisten identiteettien arvioitiin heikentyvän ja kansainvälistymisen johtavan historiapolitiikan hiipumiseen. Tämä osoitautui lopulta harhaksi.

Entisen sosialistisen Euroopan aktiivinen historia-politiikka alkoi 2000-luvun mittaan herättää hämmennystä². Useissa itäisen Keski-Euroopan maissa historiantulkinnat sekoittuivat puoluepolitiikkaan. Esimerkiksi Puolassa päivänpolitiikkaa tehtiin viittauksilla kaukaiseen historiaan, erityisesti suhteessa Venäjään ja Saksaan. Vielä 1990-luvulla tämän ajateltiin kuuluvan näiden maiden jälkisosialistisiin oireisiin niiden matkalla sosialismista länsimaiseen liberalismiin ja markkinatalouteen³. Historian käyttö politiikassa ei ole kuitenkaan hävinnyt vaan jopa vahvistunut viime vuosikymmeninä⁴.

Karuimman esimerkin historian vaarallisuudesta väärissä käsissä tarjoaa kuitenkin Venäjän viimeaikainen kehitys. Putinin Venäjä on käyttänyt tehokkaasti historiaa autoritäärisen ja räyhäkansallisen kulttuurin luomisessa. Venäjällä on tietoisesti ja valtiojohtoisesti muokattu historiakulttuuria ja rakennettu kertomusta Venäjän ja lännen vuosisataisesta vastakkainasettelusta. Historialla on ollut tärkeä rooli Putinin politiikassa.⁵

Neuvostoliiton aikana maan historiantulkintoja kontrolloi marxismi-leninismi, eikä kansallisille tulkinnolle (venäläisillekään) käytännössä ollut tilaa. Erityisesti lähihistorian päälinjaukset saneli ideologia ja kommunistinen puolue. Vasta 1980-luvun puolivälissä perestroika mahdollisti virallisten totuuksien kyseenalaistamisen. Historiantulkinnat nousivat nopeasti yhteiskunnallisen keskusteluun eri puolilla Neuvostoliittoa. Muun muassa Neu-

vostoliiton virallisen linjan korostamaa Viron, Latvian ja Liettuan vapaaehtoista liittymistä Neuvostoliittoon 1939–1940 ryhdyttiin avoimesti kyseenalaistamaan näissä tasavalloissa.

Neuvostoliiton hajoamisen yhteydessä historiasta tulikin voimakkaasti päivänpolitiikkaa muovannut ilmiö. Länsimaisesta näkökulmasta kehityskulku oli helppo ajatella liberalismiin voitoksi: historiallinen totuus sosialismista tuli julki. Vaikka samalla esiin nousi pitkään pinnan alla pysyneitä kansallisia konflikteja, lopputuloksena maiden ajateltiin kehittyvän länsimaisiksi yhteiskunniksi.

Neuvostoliiton hajotessa yksi, yhtenäinen historiantulkinta murtui myös Venäjällä. Neuvostoliiton virallisesta historiantulkinnasta luovuttiin ja tulkinnat moniäänistyivät. Eri kansalliset vähemmistöt saivat ääntään kuuluviin, tutkimus integroitiin vähitellen länsimaiseen viitekehykseen ja valtion kontrolli historiasta heikkeni merkittävästi. Venäjällä ryhdyttiin aktiivisesti tutkimaan neuvostoajan ihmisoikeusrikkoksia, kuten Stalinin vainoja. Ihmisoikeusjärjestö Memorial alkoi ensimmäistä kertaa kerätä systemaattisesti aineistoa vainoituista ja vainojen laajuudesta. Memorialin työtä arvostettiin myös Venäjällä, vaikka vastustajia riitti. Valtio ei kehitykseen kuitenkaan puuttunut. Myös historianopetus kulki kohti moniäänisyyttä ja akateemiset piirit yhdenyivät länsimaisen yliopistoväen kanssa. Aiemman monoliittisen historiantulkinnan tilalle nousi erilaisia tulkintoja: venäläiskansallisia käsityksiä sekä vähemmistöjen asemaa ja Venäjän eurooppalaisuutta korostavia näkemyksiä.

Tilanne alkoi vasta 2000-luvun jälkipuoliskolla vähitellen muuttua. Viron Pronssisoturi-kiista vuodelta 2007 näyttäytyy jälkikäteen katsottuna tapauksena, jossa Viron sisäisen kansallisen konfliktin ohella oli kysymys myös Venäjän historiapolitiittisesta aktivoitumisesta. Venäjä oli ryhtynyt aktiivisesti vaikuttamaan erityisesti naapurimaissa asuviin venäjänkielisiin. Vuonna 2007 perustettiin myös Russkiy Mir -säätiö, joka pyrki yhteistyössä Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa torjumaan länsimaiden vaikutusta ja edistämään venäläistä kulttuuriperintöä. Piilotavoitteena oli pitää venäjänkieliset Venäjän vaikutuspiirissä.

Varsinaiseksi käännekohtaksi osoittautuu Putinin – aiemman perustuslain vastainen – uudelleenalinta

kolmannelle kaudelle vuonna 2012. Venäjä oli tasaisesti länsimaistunut ja monet venäläiset toivoivat, että tämä johtaisi myös demokratisoitumiseen ja sananvapauden lisääntymiseen. Vuonna 2012 Venäjällä nähtiinkin laajimmat mielenosoitukset sitten 1990-luvun. Vaalivilpin ja korruption vastaiset mielenosoitukset saivat Putinin vain kiristämään otettaan ja rajoittamaan kansalaisvapauksia entisestään.

Samalla alkoi uusi vaihe historiapolitiikassa. Putin nimitti kulttuuriministerikseen Vladimir Medinskin, jolla oli visio Venäjän uudeksi historiapolitiikaksi. Medinskin ajaman venäläiskansallisen tulkinnan mukaan Venäjän ja Neuvostoliiton menneisyys oli yhteinen ja jakamaton. Tulkinnassa korostuu Venäjän erityisyys ja riippumattomuus muusta maailmasta. Medinskin mukaan myös monitulkintaisuutta täytyy häivyttää ja taistella virallisen tulkinnan kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä vastaan.

Venäjän historiapolitiikka sopii huonosti yhteen Venäjän akateemisten piirien historiakäsitysten kanssa. Venäläisten yliopistojen professoreita rasittavat kuitenkin samat vaatimukset kuin länsimaissa: suurelle yleisölle kommunikoinnissa on vähän aikaa. Tämä on helpottanut Medinskin johtamien, valtion rahoittamien järjestöjen työtä mediatilan valtaamiseksi. Historiaa käytetään Venäjän mediassa ja propagandassa aktiivisesti, mutta akateemiset historiantutkijat ja muut kriittiset äänet on pidetty keskustelun ulkopuolella.

Virallinen historiapolitiikka nostaa Venäjän menneisyydestä esille erityisesti merkittäviä johtajia, voittoisia

sotia ja sotaretkiä sekä puolustustaisteluita. Patsaita on suuren mediahuomion saattelemana pystytetty niin saksalaisen ritarikunnan 1242 torjuneelle Aleksanteri Nevskille kuin maailman suosituimman aseiden kehittäjälle Aleksander Kalashnikoville. Samalla historiantulkintoista on pyritty häivyttämään hankalia ja epämiellyttäviä asioita, erityisesti Stalinin ajan terroria ja vähemmistöihin kohdistuneita julmuuksia.

Työtä on tehty pelottavan pitkäjänteisesti. Ensimmäisen kerran historian oppikirjojen uudistamista yritettiin 2013. Tavoitteeksi asetettiin yhden valtion hyväksymän oppikirjasarjan ajaminen lukuisten eri tavoin historiaa tulkitsevien kirjojen tilalle. Pitkään näytti, että vastustuksen vuoksi projektista luovuttiin. Vajaa kymmenen vuotta myöhemmin kilpailijat ovat kuitenkin kadonneet, näennäisesti ilman valtion väliintuloa. Käytännössä kilpailijat savustettiin pois markkinoilta ja yksi kaupallinen oppikirjakustantaja nostettiin markkinoiden ainoaksi toimijaksi.

Putinin lähipiirin toimintatapoihin kuuluu keskeisenä osana demokraattisen julkisivun ylläpitäminen näön vuoksi. Esimerkiksi historiapolitiikassa erittäin aktiivinen Venäjän sotahistoriallinen seura (RVIO) on näennäisesti kansalaisjärjestö, joka ohjaa kansalaisilta tulevaa rahoitusta Venäjän sotahistoriaa esitteleviin muistomerkkeihin ja projekteihin. Vuonna 2012 perustettua seuraa on kuitenkin alusta lähtien johtanut Putinin lähipiiriin kuuluva Medinski. RVIO:n rahoitus tulee valtiolta ja Putinia lähellä olevilta oligarkeilta. Seura on ku-

”Vapaan median ottaminen vähitellen valtion kontrolliin ja yhteiskunnallisen keskustelun kärsivällinen hiljentäminen ovat luoneet edellytykset historian haltuunotolle.”

lissi, jonka avulla venäläisille voidaan kertoa toiminnan olevan kansalaislähtöistä eikä verovaroin rahoitettua.

Historiapolitiikalla näyttäisikin olevan ennen kaikkea välineellinen rooli Putinin laajemmassa suunnitelmassa. Kansalaisyhteiskunnan heikentäminen, mediaympäristön hallitseminen sekä historiakulttuurin kontrollointi tähtäävät Putinin ja hänen lähipiirinsä aseman vahvistamiseen. Akateemisen maailman ja eri järjestöjen on annettu pitää yllä kansainvälisiä yhteyksiään, mutta samalla ne leimataan epäsuosittuiksi ja epäilyttäviksi, jos ne eivät sopeudu valtion ehtoihin. Esimerkiksi Memorial todettiin jo 2014 ”ulkomaiseksi agentiksi” ja sen toimintaa ryhdyttiin vaikeuttamaan. Samalla sen uskottavuutta nakerrettiin systemaattisesti erilaisin tekaistuin syyttein ja levittämällä huhuja yleisen moraalin vastaisista toimista. Memorialin keskeisten toimijoiden lokaisella kyseenalaistetaan myös sen toiminta Neuvostoliiton hirmutöiden tutkimiseksi. Memorialin lakkauttaminen Ukrainan sodan laajentumisen kynnyksellä poisti yhden kriittisen äänen, joka olisi luultavasti kyseenalaistanut Kremlin tarjoaman version sodasta.

Venäjän esimerkki osoittaa, mikä merkitys historiakulttuurilla voi olla niin yhteiskunnallisesti kuin maailmanpoliittisesti. Vapaan median ottaminen vähitellen valtion kontrolliin ja yhteiskunnallisen keskustelun kärsivällinen hiljentäminen ovat luoneet edellytykset historian haltuunotolle.

Historianopettajat ja -tutkijat Suomessa ovat pitkälti yksimielisiä siitä, että historia on erinomainen väline demokraattisten arvojen opettamiseen kouluissa. Toimiva historiakulttuuri voi edistää yhteiskuntarauhaa tukemalla vähemmistöjen integroitumista yhteiskuntaan, tukea sananvapautta ja ehkäistä konflikteja. Historianopetukseen käytetty tuntimäärä on kuitenkin vähentynyt monissa länsimaissa viimeisten vuosikymmenten aikana, myös Suomessa. Kehityskulku sisältää riskejä ja voi potentiaalisesti altistaa historiapolitiiselle vaikuttamiselle.

Venäjän esimerkki osoittaa, että historialla on tärkeä merkitys toimivan kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa. Historianopetus ja yhteiskunnan historiakulttuuri voivat tukea eri ihmisryhmien integroitumista yhteiskuntaan ja suitsia äärikansallista ajattelua. Venäjällä valtio lähti 2010-luvun alussa aktiivisesti ohjaamaan sekä historianopetusta että historiakulttuuria valtiopoliittikkaa tukevaan suuntaan. Maan historiasta rakennettiin narratiivia, jossa arvomaailmaltaan rappeutuva länsi käy jatkuvaa taistelua Venäjän ja venäläisen kulttuurin tukahduttamiseksi. Tässä narratiivissa kaikki paha ja korruptoiva tulee lännestä – Venäjä puolestaan pyrkii suojelemaan kansalaisiaan ja liittolaisiaan tältä pahalta. Narratiivia sovelletaan yhtä hyvin toiseen maailmansotaan (natsit) ja terrorisminvastaiseen sotaan (islam) kuin nykypäiväänkin (Naton laajeneminen, sukupuolten moninaisuus, venäläisvastaisuus). Valikoimalla esimerkkejä historiasta Venäjä on pyrkinyt luomaan myös Ukrainasta ja ukrainalaisista Venäjälle vihamielisen kuvan ja kääntämään kansalaismielipiteen sodan kannalle. Historia on tehnyt Venäjällä pelottavan paluun politiikan keskiöön.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York 1992.
- 2 Timothy Snyder (toim.), Politics of History in Eastern Europe. *Journal of Modern History*. Vol. 8, No. 2, 2010, 141–164.
- 3 Ks. esim. Katherine Verdery, Nationalism, Postsocialism, and Space in Eastern Europe. *Social Research*. Vol. 63, No. 1, 1996, 77–95.
- 4 Andrea Petö, The Illiberal Memory Politics in Hungary. *Journal of Genocide Research*. Vol. 24, No. 2, 2022, 241–249.
- 5 Mark Edele, Fighting Russia's History Wars. *History and Memory*. Vol. 29, No. 2, 2017, 90–124.